

CSEPELI GYÖRGY

A MENNYISÉG ELLENFORRADALMA

Németh László a 20. század történelme szempontjából fatális évben, 1933-ban adta közre a minőség forradalmát meghirdető kiáltványát, melyben pontosan érzékelt az egyéni kiválóság, eredetiség és kreativitás ellen megindult áradatot. Pár évvel később, az ugyan-csak 1933-ban indult német nemzetiszocialista forradalomból kiábrándult Martin Heidegger létfelejtésnek nevezve, mélyebb jelentést adott az áradatnak. Heidegger nem tett különbséget bolsevizmus, nemzetiszocializmus és fogyasztói kapitalizmus között, mindhárom formáció esetében úgy látta, hogy azok a Föld minden pontján felbukkanva a gyorsaság, az óriásiasság, a pillanatnak élés és az egyidejűség ígézetében az időt mint történelmet eltüntetnek valamennyi nép ittlétéből. A létfelejtés betetőződését Heidegger a „machináció” kifejezéssel írta le, melynek egyik jellemzője a Föld egészének uralására törő aspiráció, másik jellemzője pedig az önmagára való gerjedelem elsőbbsége. A végeredmény a Föld egészének megkaparintására irányuló planetáris idiotizmus, a zabolátlan technika és a tömegember egymásra találásának reménytelen örjögése. A szervezés, a hatékonyság, az üzemszerűség hajszolásában nincs, aki feltegye a kérdést, hogy „minek?”, „miért?”, „hová?” és „mi van azután?” (Schwendtner 2016. 165).

A planetáris idiotizmushoz vezető történetben az elejétől kezdve Arisztotelészhez fordulhatunk, aki a polisztársadalom politikai mikrokörnyezetét elemezve felfigyelt a társadalmi lét pa-

A minőség eltűnésének története utolsó fejezete most íródik, amikor az internet nyilvánosságába került tartalmak mögül teljesen eltűnik az emberi ágensia...

radoxonára, mely szerint az egyes egyéneknél külön-külön szunnyadó minőség az emberek sokaságában semmissé válik. Óva intett a népuralomtól, melyben az egyéni képességeket ellehetetlenítő tömegszarnokság kiteljesedését látta. Németh László szerint „az ember képességeivel gyökeredzik a világban, azzal kapaszkodik, amit meg tud csinálni. Mindig csordában élünk, és sosem voltunk Robinsonok. De azért Robinsont nem lehet elpusztítani bennünk. Minden élet egy sziget, mely cserekereskedelmet folytat más szigetekkel. A csere egy darabig hasznos, a sziget ad és kap, segítik és segít. A baj ott kezdődik, amikor a csere öncélú lesz, több a hajós, mint a szigetlakó, s a gazdaság szétdúlja a szigetek belső idilljét. A természet üzemmé válik, az emberek nemcsak cserélnek, hanem a cseréért élnek, egyoldalúan aknázzák ki magukat.” (Németh 1933.)

A minőség záloga a kiválóság, aminek hordozója a bennünk élő „elpusztíthatatlan Robinson”, aki az ezeryi képesség egyikében-másikában kiváló lehet, szemben a többiekkel, akik más képességekben jeleskedhetnek. A képességek eloszlása a Barabási-Albert László által skálafüggetlennek nevezett függvényt követi, ami azt jelenti, hogy a képességeket külön-külön nézve azt látjuk, hogy a társadalomban éppen élő egyének között kevesen vannak, akik kiválóak, és sokan vannak, akik közepesek vagy annál is rosszabbak. Senki sem születik ezer-mesternek. Ez nem lenne baj, ha a társadalomban minden képességet elismer-nének, mert ebben az esetben mindenki kiváló lehetne valamiben. John Donne hiába írja, hogy „senki sem különálló sziget; minden ember a kontinens egy része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa lesz kevesebb, éppúgy, mintha egy hegyfokot mosna el, vagy barátaid házáat, vagy a te birtokod; minden halállal én leszek kevesebb, mert egy vagyok az emberiséggel; ezért hát sose kérdezd, kiért szól a harang: érted szól”.

A helyzet az, hogy egyes képességeket a társadalom elismer és díjaz, más képességeket viszont mellőz, ami óhatatlanul egyenlőtlenségeket eredményez az emberek között. S mivel a sikeresek minden esetben kisebbségben vannak a sikertelenekkel szemben, utóbbiak előbb-utóbb kudarcaik okát nem önmagukban, hanem külső tényezőkben fogják keresni. Lesznek, akik a társadalmi viszonyok igazságtalanságában találják meg az okot, de lesznek olyanok is, akik bűnbakokat keresnek, és akiket kiváltságosnak tartott helyzetük miatt gondolnak sikeresnek.

A feudalizmus béklyóiból szabadult polgári társadalmakban a sikertelen többség már nem talál igazolást Isten akaratában, mely korábban a kiváltságos kisebbség előnyös helyzetét magyarázta. A polgári egyenlőség absztrakt elvét konkretizálva a többség jogot követelt magának arra, hogy a sikeres elittel egyenlő mértékben részesüljön a társadalomban hozzáférhető reális és szimbolikus javakból.

A jogegyenlőség révén lehetővé vált demokratikus politikai rendszerekben a kimaradtak rossz érzését meglovagoló politikai vezetők érvényesülnek, akik a rájuk szavazók indulatait a sikeresek ellen hangolják és kihasználják. Ezt a folyamatot a tömegek lázadásának nevezve írta le pontosan Ortega y Gasset még a 20. század első felében (Ortega y Gasset 1995). A populizmus uralomra jutása a politikában beigazolta Arisztotelész legvadabb félelmeit a tömegek zsarnokságáról, mely a nép nevében a népet megfosztotta saját sorsának irányításától, elvéve a néptől az uralommentes nyilvánosság megvalósulásának lehetőségét.

Az egyes európai államokban az első világháborút követő zűrzavaros időkben ez a folyamat eltérő módon és ütemben ment végbe. A háború végével eltűnt az orosz, a német, a Habsburg és az Oszmán Birodalom. Az Orosz Birodalom helyén létrejött a jelen megpróbáltatásai árán a nép egészének fényes jövőt

ígérő kommunista diktatúra, melynek hasonmásai hamarosan megjelentek előbb Olaszországban, Portugáliában, Spanyolországban majd az új, immár Harmadik Német Birodalomban. A kétféle diktatúra közötti nem lényegtelen különbség abban állt, hogy a szovjet diktatúra osztályalapon szerveződött, míg másikat változata faji és/vagy nemzeti alapon találta meg léte igazolását.

A Habsburg és az Oszmán Birodalom helyén a vér jogán (ius sanguini) meghatározott nemzeti hovatartozás jegyében szerveződött nemzetállamok keletkeztek, melyek polgáraikat nem tudták, de nem is akarták a hatalommegosztásra épülő polgári demokrácia keretei között tartani, s ezért előbb vagy utóbb a szovjet vagy a német mintájú tekintélyelvű populizmus csapdájába estek.

A kommunista diktatúra és annak „népi demokráciának” nevezett mutációi végigélték a 20. századot, szemben a német és olasz diktatúrákkal, melyek belebuktak az 1939 és 1945 között lezajlott világháborúba. A világháborúból kimaradt spanyol és portugál mutánsok szívósabbak voltak, de azok sem érték meg a 21. századot. A második világháborúban győztes nyugati világ kapitalista gazdaságra épülő demokratikus országaiban a polgárok hosszú időn át immunisak maradtak a populizmus butító, egyszerűsítő ártalmaival szemben, de végső soron nem menekülhettek a fogyasztói kapitalizmus csábításaitól, melyek tág teret nyitottak a tömegek megnyerését irányuló manipulációknak.

A mennyiség ellenforradalmára azonban várni kellett. Bár a minőségi szellemi lét esélyeit a piaci mechanizmusok erőit kihasználó kapitalista demokráciák és a piacot tagadó vagy korlátozó diktatórikus fasiszta és kommunista rendszerek egyaránt korlátozták, a 20. század művelődéstörténete azt mutatja, hogy a számos akadályozó tényező ellenére a szellem világában elevenen élt, amit annak idején Schopenhauer a „zsenik köztársaságának” nevezett. Mint Nietzsche találóan írja, e köztársaságban „az egyik óriás kiált a másíknak az idők sivár terein át, s miközben elküszik alattuk a bolondul lármázó törpék tömege, zavartalanul folyik a nagy szellemek társalkodása” (Nietzsche 1988. 60).

A diktatúrák üldözték a szabad gondolatokat, melyek azonban ellenállhatatlanul utat törtek maguknak mind a szellemtudományokban, mind a művészetekben. Leo Strauss mutatta ki, hogy az üldöztetés, ha nem is tesz jót az üldözött alkotóknak, alkotásaikat megnemesíti, megedzi (Strauss, 1994). Bár a nyilvánosságot előntik a diktátorok által hallani, mutatni és olvasatni akart, tömegfogyasztásra szánt hazugságok, de a diktatúra repedéseiben születnek művek, melyek ha megalkotásuk idejében nem is jelentek meg, mint Bulgakov eléghetetlen regénye, *A Mester és Margarita*, de ha már megszülettek, elpusztíthatatlannak. A regény beigazolja Strauss elméletét, miszerint az elnyomás az alkotókat rejtjeles üzenetekre kényszeríti, melyek megfejtése fokozza a befogadói élményt. Így történik ez Bulgakov regényében, melynek egyik helyén a következőket olvasuk: „Értsék meg végre, hogy a nyelv elleplezheti az igazságot, de a szem soha. Váratlan kérdést kapnak; meg se rezzenek, egyetlen pillanat alatt összeszedik magukat, és tudják, mit kell válaszolni, hogy eltitkolják az igazat; meggyőzően adják elő, és egyetlen arcizmusuk sem rándul meg, de, hajh, a kérdés által felbolygatott igazság a lélek legmélyéről egy pillanatra a szemekbe szökken, és mindenek vége. Megfogták!” (Bulgakov 1984. 227.) A figyelmes olvasó rájön, hogy aki itt látszólag szenvedélyesen kiáll az igazság mellett, az a hatalom önhitt képviselője, aki az általa kikényszerített hazugságot tartja igazságnak. Bulgakov a sztálini diktatúra kivirágzása idején, 1928 és 1940 között írta regényét, mely csonkított kiadásban még a diktatúra idején, a *Moszkva* című folyóiratban 1966–67-ben

jelent meg, de olvasói így is pontosan megértették. Más esetekben voltak művek, mint például Eisenstein vagy Tarkovszkij filmjei, melyek kicsúsztak a diktatúra szorításából. Ernst Jünger a legnehezebb német időkben, 1939-ben jelentette meg *A márványszirteken* című regényét, mely a barbár csőcselék által hozott káosszal szemben a rend fölényét hirdette, amit csak az igazság hozhat el (Jünger 2004).

Megváltoztatva a megváltoztatandót, a minőség nemkívánatos elem volt a piac által uralt kapitalizmus szellemi életében is, ahol korlátlan elsőbbséget élveztek a tömegek igényeit kiszolgáló hazug könyvek, filmek, színdarabok és színházi előadások, melyek összességét Adorno és Horkheimer „kultúrpar”-nak nevezte (Adorno – Horkheimer 2020). Nem véletlen, hogy a tömegtársadalmak mindegyik 20. századi változatában a hazugságot esszenciálisan megjelenítő giccs lett az uralkodó esztétikai paradigma a művészetekben és a politikában.

A Louvre-ban, az Uffiziben, a Pradóban és más neves múzeumok termeiben tolongó, egymás sarkára taposó, a kiállított műtárgyakra ügyet sem vevő emberek, a világ kulturális örökségeként megőrzésre méltó épített környezetben nyájként ideoda terelt turisták különösen szembeszökő példái a mennyiség előrenyomulásának a minőséggel szemben. A *Mona Lisa*, a *Primavera* bögrékre, trikókra költözik, Michelangelo Dávid-szobrának képe férfi alsónadrágot díszít. Ám a piac populista diktatúrája még annyira sem volt képes elhallgattatni a lét nyugtalanító igazságait, mint amennyire ez a populista politikai diktátoroknak sikerült.

A fogyasztói társadalomban is megjelentek a minőség érvényesülésével szemben a diktatúrákból jól ismert bevetett gyakorlatok, az egzisztenciális ellehetetlenítés, a marginalizáció és a csábítás, de a zsenik köztársasága továbbra is élt és erősödött. Kevesen maradtak a jók, de róluk tudni lehetett, hogy tényleg azok.

A mennyiség ellenforradalmának totális győzelmét a világ kommunikációs rendszerének radikális átalakulása hozta el, melynek eredményeként a társadalmi lét megkettőződött, s a korábban a fantázia birodalmában honos virtuális létszférák a társadalmilag szerkesztett valóság szerves, elválaszthatatlan részeivé váltak. Az internet egész világot átfogó információs hálózatára való csatlakozás révén az emberek kommunikációs és kognitív kompetenciái a végtelenbe nyílnak, aminek perspektívái a még alig sejthetők (Ropolyi 2006).

Amit a jelenben látunk, az a nyilvánosság korábban működő szerkezetének szétrobbanása, melynek következményeként megszűntek a kommunikációs monopóliumok, és egy olyan új rendszer jött létre, melyben mindenki, mindenről, mindig, mindenkivel kommunikálhat. Az úgynevezett társadalmi média platformjain már nem uralkodhat sem a politikai, sem a piaci cenzúra, mindenki maga készíthet tartalmakat, melyek mindenkihez eljuthatnak. A társadalmi média által lehetővé tett nyilvánosság látszólag demokratikus, azt hihetnénk, hogy megvalósítja Habermas álmát az uralommentes kommunikációról. A kijózanító valóság azonban más. A társadalmi média platformjain elérhető írott szövegek, képek, podcastok, videók kemény versenyében csak a tömegelektan szabályai szerint konstruált tartalmaknak van esélyük a sikerre.

A hatást azonnal visszajelzi a követők száma, akik kegyeiért a verseny folyik. A sikeres tartalomszolgáltatók influenszerekké válnak, akik az általuk választott tartalomdimenzióban folyamatosan nagyszámú követőt magukhoz láncolva üzletileg is jól járnak. A történelem első influenszere Adolf Hitler volt, aki politikai üzeneteinek a néphez való eljuttatása során szem előtt tartotta, hogy „a tömegek felfogóképessége nagyon korlátozott, az értelem kicsi, ezzel szemben a feledékenység nagy”. Ennek alapján Hitler levonta azt a következtetést, hogy

„minden hatékony propagandának csak nagyon kevés pontra szabad korlátozódnia, és ezeket jelszószerűen olyan sokáig használnia, amíg csak a legutolsó is képes egy ilyen szóval maga elé idézni, amit akarunk” (Ormos 1993. 110). A társadalmi médiában népszerű tartalmak témáit a mindenki számára ismerős életvilág szolgáltatja, melynek centrumában a látszólag szuverén, valójában szelfivé korcsosult én áll.

Az új nyilvánosságban eltűnnek a hagyományos elitek által korábban betöltött kapuőrszerepek. Az influenszereket a tömeg emeli fel, s a tömeg is küldi őket süllyesztőbe. Az influenszerstátusz múlandó, az élvonalban elfoglalt helyekért minden nap minden órájában meg kell küzdeni. A hagyományos nyilvánosság szerkezeiben, mint mag a hó alatt, ott rejtőzött az igazság, mely természeténél fogva sosem képes megmutatni magát az el nem rejtettségben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyilvánosság terébe lépő közlők, ha autentikusak akarnak lenni, s azok is akarnak maradni, ne higgyenek abban, hogy van igazság, van hazugság. Az új nyilvánosságban ez a hit tűnik el, feloldódva a közlések kakofóniájában, ahol bárki a nemzet nagy fiának számít, aki gyorsabban úszik, magasabbra ugrik vagy ügyesebben tetováltatja testét, mint a többi.

Heidegger már a múlt század elején jelezte, hogy „a nyilvános közlekedési eszközök használatakor, a hírközlés (újság) alkalmazásakor minden egyes más olyan mint a másik. Ez az egymásallét teljesen feloldja a saját jelenvalótlétét a »mások« létmódjában, éspedig úgy, hogy a mások a maguk megkülönböztethetőségében és körvonalazottságában egyre inkább eltűnnek. Ebben a fel-nem-tűnésben és megállapíthatatlanságban fejt ki az Akárki a maga tulajdonképpeni diktatúráját.” (Heidegger 1989. 259.) A minőség eltűnésének története utolsó fejezete most íródik, amikor az internet nyilvánosságába került tartalmak mögül teljesen eltűnik az emberi ágencia, mely korábban egyre bővülő mennyiségben termelte a hétköznapi, a tudományos és a művészeti tartalmakat. A mesterséges intelligencia ma még messze van az autonóm működéstől, de arra már ma is alkalmas, hogy az internet feneketlen kútjába került s ott örökre megmaradó tartalmakat létrehozó algoritmusokon élőködve életre hívja az igazi Akárkit, aki nincs, de mégis van, mert ha kérdezik, válaszol, ha felszólítják, fest, ír, zenét szerez. A ChatGPT kilakoltatja az embert a nyelv házából, kimondva a kimondhatót, de elzárva az utat a még kimondatlan előtt. A mesterséges intelligencia szemei csak azt látják, amit akárki láthat. A mennyiség ellenforradalma betejesedik.

■ IRODALOM

- Adorno, Theodor W. – Horkheimer, M.: *A felvilágosodás dialektikája*. Atlantisz, Bp. 2020.
 Arisztotelész: *Politika*. Budapest: Gondolat, Bp., 1969.
 Barabási, Albert-László: *Villanások. A jövő kiszámítható*. Libri, Bp., 2014.
 Bulgakov, Mikhail: *A Mester és Margarita*. Európa, Bp., 1984.
 Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Budapest: Gondolat, Bp., 1989.
 Jünger, Ernst: *A márványszirteken*. Európa, Bp., 2004.
 Németh László: *A minőség forradalma*. Tanú 1933. III. 141–143.
 Nietzsche, Friedrich: *Iffjúkori görög tárgyú írások*. Európa, Bp., 1988.
 Ormos Mária: 1993. *Hitler*. T-Twins, Bp., 1993.
 Ortega y Gasset, José: 1995. *A tömegek lázadása*. Pont, Bp., 1995.
 Ropolyi László: *Az internet természete*. Typotex, Bp., 2006.
 Schwendtner Tibor: *Heidegger és a nemzetiszocializmus*. Budapest: L'Harmattan, Bp., 2016.
 Strauss, Leo: *Az üldöztetés és az írás művészete*. Atlantisz, Bp., 1994.